

u skladu s tim odbacuje stanovište idealizma, po kojem sve što postoji (ili sve ono za šta se zna da postoji) »mora u nekom smislu da bude mentalno«. Idealizam, ma koliko to izgledalo neobično, nije apsurdna doktrina; ona je, po njegovom mišljenju, ipak neprihvatljiva zato što proizilazi iz pogrešne teorije saznanja.

I Raslovo razmatranje o istini pri kraju »Problema filosofije« (na osnovu prethodnih poglavlja, u kojima se raspravlja uglavnom o problemima teorije saznanja, o Raslovom shvatanju istine moglo se samo pretpostavljati) ukazuje na prirodu »poslednjih«, filozofskih pitanja. Kraća rasprava o istini, kojom bi se postigla izvesna celovitost u sagledavanju problema teorije saznanja, gotovo da i nije mogla izostati, pogotovo nakon poglavlja (O našem znanju opštosti« i »O intuitivnom znanju«) gde se uvodi i obrazlaže razlika između našeg znanja samoočekivanih istina i onoga što se iz njih može deduktivno izvesti (izvedenog znanja istina). U njoj se najpre tvrdi da je istina svojstvo verovanja (u svetu »čiste materije« ne bi bilo ni istine ni neistine) i da istina (kao i neistina) »uvek zavisi od nečeg što se nalazi van samog verovanja«, a onda se izlaže gledište da je istina nekakvo slaganje (korespondencija) verovanja i činjenica. Uz to, navodi se da bi prirodu ovog sagledanja trebalo bliže odrediti. Karakteristično je da Rasl ne previda teškoće tog gledišta; on, međutim, smatra da se teorija koherencije, koja shvata istinu nezavisno od onoga što je van verovanja, ne može prihvatiti zato što ona ne utvrđuje šta je istina, već ukazuje na ono (na koherentnost mišljenja) što je bitno za proveru istinitosti mišljenja. Teoriju korespondencije, po kojoj je istina »slaganje s činjenicom«, Rasl nikada nije sasvim napustio, čak ni u »Ljudskom znanju«, gde je, nakon određenja istine kao odnosa između verovanja i činjenice, tvrdio da priroda tog odnosa »nije evidentna«.

Šta je na osnovu prethodnog (po Raslu) »kratkog i veoma nepotpunog« prikaza filozofskih problema na kraju »Problema filosofije« rečeno o filosofiji uopšte? Rasl je u poglavlju »Granice filozofskog znanja« osporavao ono u šta su (bili) ubeđeni mnogi filosofi — da se iz apriornih principa metafizike mogu izvesti nesumnjiva znanja o svetu u celini, da se može dokazati »racionalnost svemira, varljivost materije, nestvarnost svega zla i tako dalje«. A u odlučnim kritikama metafizike često nailazi-mo na tvrdnje da filosofiji preostaje da istražuje mogućnosti i granice saznanja, da ona zapravo i nije ništa drugo do teorija saznanja. Kod Rasla se može uočiti nešto slično: i on tvrdi da filosofija »kritički ispituje načela koja se koriste u nauci i u svakodnevnom životu« i da njena (sa)znanja proizilaze »iz kritičkog ispitivanja temelja naših uverenja, predrasuda i verovanja«. Rasl je, međutim, u završnom poglavlju »Problema filosofije«, koje je kao zasebna celina kod nas već objavljeno (u zborniku tekstova »Cemu još filosofija«, 1978), izneo drugačije, mnogo interesantnije gledište. Prema tom gledištu, filosofija ne pruža određena, pouzdana i, kako se to obično kaže, korisna znanja; takva znanja možemo očekivati od nauka, a filosofiji preostaju ona pitanja »na koja se za sada ne može odredeno odgovoriti«. Ako bismo kasnije na ta pitanja mogli pouzdano odgovoriti, ona više ne bi pripadala filosofiji. Tako je ono što se u poređenju s naukom ponekad smatra nedostatkom filosofije ovde objašnjeno prirodom njenih problema.

Ali filosofiji, po Raslovom mišljenju, ne pripadaju samo ona pitanja na koja se »za sada« ne može pouzdano odgovoriti. Filosofija ne sme da zanemari problem »od suštinskog interesa za naš duhovni život«; ona mora da »održava živo spekulativno interesovanje za svemir« i da razmatra i ona pitanja koja su u principu nerešiva. Rasl je ovde (u završnim poglavljima »Problema filosofije«) nedosledan: da bi istakao neizvesnost filosofije, on se zalaže za razmatranja koja je u prethodnoj kritici metafizike odlučno odbacivao. A u toj neizvesnosti je, kako se tvrdi, nesumnjiva vrednost filosofije. Pa, prema tome, (zaključuje Rasl) »treba izučavati ne zbog nekih konačnih odgovora na pitanja koje postavlja, budući da, po pravilu ni za jedan konačan odgovor ne znamo da li je istinit, već upravo zbog samih pitanja; jer ta pitanja proširuju našu zamisao o onome što je moguće, obogaćuju našu intelektualnu uobrazilju i smanjuju dogmatsku sigurnost koja zatvara duh za spekulaciju; ali pre svega zato što veličina univerzuma o kojoj filosofija kontemplira čini i duh velikim i sposobnim za to jedinstvo s univerzumom, koje čini njegovo najviše duhovno dobro« (155—156).

»Problemi filosofije« nisu obimno delo. U njima Rasl izlaže i ukratko razmatra (uglavnom) probleme teorije saznanja, na koje se, kao što je rečeno, već na početku (u »Predgovoru...«) izričito ograničava. Da li Rasl u završnom razmatranju o neizvesnosti (nepouzdanosti) kao vrednosti filosofije napušta gledište koje proizilazi iz prethodnih (očigledno, ne svih) poglavlja »Problema filosofije«, gledište po kojem je filosofija — teorija saznanja (gnoseologija)? Prema onome što je rečeno u predgovoru G. Petrovića, on se ne odlučuje na potpuno svodenje filosofije na gnoseologiju. Raslovo stanovište se nalazi negde između filosofije koja bi bila svedena na gnoseologiju i filosofije koja bi zadržala svoj izvorni smisao filosofije. Takvo stanovište se u predgovoru naziva »gnoseo-sofija«, a »Problemi filosofije« se posmatraju kao uvod u Raslovu gnoseo-sofiju.

u međuvremenu

STAGNACIJA ILI NAZADOVANJE

Izdavačka delatnost na mađarskom jeziku u Jugoslaviji u 1981. godini

piše: Miloš Hornjik

Predstavljanje jedne izdavačke produkcije omeđene kalendar-skom godinom već unapred krije u sebi opasnosti varljivih saži-manja i veštačkih razgraničavanja. Podaci trijumfalnih godišnjih sumiranja mogu da obraduju jedino dobronamerne statističare. Postoje dva razloga što sam ipak pristao na takvu vrstu kalendar-skog rezimiranja; prvo, bio sam zamoljen da sačinim upravo takvu vrstu beleške, i drugo, što je važnije, prošlogodišnji bilans izdavačke produkcije na mađarskom jeziku u Jugoslaviji služi kao opomena.

Komparativni podaci

Novosadski »Forum« je prošle godine objavio 25 knjiga, ne računajući politička izdanja: šest zbirki pesama, sedam zbirki studija, odnosno kritika, dva kratka romana, četiri romana (tri od toga su ponovljena izdanja), jedno dramsko delo, jednu zbirku novela, jednu likovnu monografiju, dve antologije dečje književnosti i jedan lirski dokumentarni tekst. Isti izdavač je 1980. godine, kada je iz finansijskih razloga redukovao produkciju, objavio 33 književna dela; i u odnosu na tu smanjenu produkciju, prošlogodišnji učinak od 25 knjiga predstavlja očigledno nazadovanje.

Neću da nastavim, jer nema čitaoca koga ne bi izdalo strpljenje čuvši za ovakve podatke. No, budući da je reč o književnosti, čini se verovatnim i onaj argument da kvantitativni pokazatelji jedva da mogu imati neke veze s kvalitetom produkcije: dvadeset i pet dobrih knjiga ne mogu da se poredi s pedeset, ni sa sto loših. Dakle, to što je »Forum« 1980. godine štampao dela trideset i trojice, a prošle godine dvadeset i petorice jugoslovenskih mađarskih autora, u principu još ne znači nasukavanje; u principu, moglo bi da znači, recimo, i duhovni procvat. Zarad manje obaveštenih čitalaca, međutim, trebalo bi kazati da u fiokama ovog izdavača leži oko 60 rukopisa, svaki u obimu jedne knjige, čekajući bolje dane, i da je nadležna komisija Konferencije autora već godinama primorana da konstatuje sledeće: »Krug autora oko 'Foruma'... je i nadalje stvaralački daleko plodniji no što su mogućnosti štampanja... Ova komisija zbog toga *ponovo* ukazuje na neusklađenost mogućnosti izdavaštva na mađarskom jeziku u Jugoslaviji i stvaralačkih potencijala, odnosno na neophodnost društvenih mera koje bi pospešile prevazilaženje evidentnih teškoća u Izdavačkom preduzeću 'Forum'«.

Nekoliko reči o prividu izdavačke delatnosti

Od 25 knjiga izdatih prošle godine, šest su objavljene kao tzv. zajednička izdanja, što znači, da kojim slučajem neke druge ustanove nisu pokrile štamparske troškove, te tri knjige ne bi mogle biti objavljene. Udruživanje sredstava je svakako stvar za pohvalu, kao i slobodna razmena rada, »transfer« delatnosti, pa ako postoji makar i jedan način, i u sferi kulture treba ga iskoristiti — ali da utvrdimo činjenice: ukoliko tih šest dela ne bi naišlo na suizdavače, u odnosu na pretpošlogodišnja 33 naslova, »Forum« bi 1981. godine objavio svega 19 knjiga.

I još jedan korak bliže istini: polovina od ovih 19 knjiga predstavlja privid izdavačke delatnosti poslednjih nekoliko godina; osam knjiga štampano je, naime, u obimu od svega četiri do šest tabaka. Grafička izvedba ovih knjiga je izrazito elegantna, njihove korice su prava radost za oči, ali to nisu knjige već samo sveske. Sav sadržaj onih pet ili šest tanušnih zbirki pesama, na primer, mogao je da stane između korica jedne jedine knjige.

Da ne budem cepidlaka? Neću biti. Budimo galantni i recimo da 19 »Forumovih« publikacija izdatih prošle godine iz vlastitih sredstava, vredi bar koliko 12 ili 13 knjiga. Ova računica je suština dotacije politike Vojvodine. I upravo stoga je bespredmetno, ili tačnije: bilo bi smešno govoriti o »Forumovoj« književnoj politici. (Niko mi i nije predložio da pišem o tome.) Sadašnja književna politika ovog izdavača iscrpljuje se u nastojanjima da, koliko može, smanji broj autorskih tabaka, da očuva relativnu žanrovsku ravnotežu, sve po »principu« prinudne selekcije. Ova politika, dakle, sledi praksu pada vrednosti novca: jer ništa drugo i ne može. Štamparski troškovi su poskupeli za 42 posto.

Nema »autarkične« nacionalne kulture

Sudbine bilo tradicionalnih bilo već godinama planiranih edicija, kao i žanrovske nesrazmernosti, podjednako svedoče o krizi publikovanja domaće mađarskog književnog stvaralaštva. U okviru edicija *Predanja* i *Medaši* (značajne edicije kapitalnih i izvornih dela kulture mađarske narodnosti u Jugoslaviji) već godinama nije objavljena nijedna knjiga; s edicijom životnih dela i zaostavština nije se još ni krenulo; u seriji *Eseji, studije* i *Mala »Forumova« biblioteka* prošle godine izašla je po jedna knjiga,

zapelo je i s publikovanjem malih likovnih monografija, a izdavanje muzičke literature i baštine (partiture, studije itd.) za sada ni ne dolazi u obzir.

Prošle godine imali smo prilike da pročitate samo jedan novi roman jugoslovenskog mađarskog autora. Delo Lajoša Pintera *Purgatorijum* grad Novi Sad je počastvovao Oktobarskom nagradom, imajući u vidu i celokupno delo ovog pisca. Svako društveno priznanje raduje, ali kada je već reč o nagradama, napomenuo bih usput da, na primer, novi roman dvostrukog dobitnika Hidove nagrade i, na žalost, već 72-godišnjeg Janoša Hercega, jednog od najznačajnijih stvaralaca jugoslovenske mađarske proze, već godinama čeka da bude objavljen (čitamo jedino odlomke razasute po listovima i časopisima) i da — opet samo primeru radi, jer nabranjanju ne bi bilo kraja — čak dva romana Zoltana Varge, nosioca Hidove i Oktobarske nagrade, takođe leže u rukopisu. Nema ih u štampanom obliku.

Ako dodamo i to da je tokom poslednje tri godine (ne iz ideoloških, nego naprosto iz razloga nedostatka deviza) drastično smanjen uvoz knjiga iz Mađarske — krug će biti zatvoren. Nijedna nacionalna kultura ne može da bude dovoljna sama sebi, ni u književnom, ni u ekonomskom smislu. Kultura jedne narodnosti može da bude životno sposobna samo ako je autohtonih korena, ako se, dakle, hrani iz tla vlastite, specifične mikrozajednice i tla šire društvene zajednice — ali ne može da bude autarkična. Pomenio sam uvoz knjiga. Pre nego što bi me bilo ko s bilo kakvim namerama krivo shvatio, neka razmisli o sledećem: nedostatak dela moderne i klasične mađarske i jugoslovenske književnosti, nedostatak dela klasične i moderne svetske književnosti, nedostatak stručne literature, leksikona, rečnika, priručnika, enciklopedija na maternem jeziku, jednostavno ničim ne može da bude nadomešteno. O tome bi najnadležniji, s punom odgovornošću trebalo da razmisle kreatori kulturne politike. »Forum« nije u stanju da u prihvatljivom ritmu štampa ni dela domaćih mađarskih autora — a kako bi tek mogao da izdaje životna dela Tolstoja i Šekspira, Petefija i Jožefa Atile, Đule Krudija ili Jokajja. A da i ne govorimo o tome da ne bi mogao da nađe dovoljno literarno školovanih književnih prevodilaca za tumačenje ni trećine evropske književnosti.

U znaku rasprava

Nekoliko reči o kvalitetu prošlogodišnje književne produkcije. Najvrednija dela prošle godine pripadaju žanru rasprava. Na prvom mestu pomenio bih zbirku Ištvana Selija *Istorija koja se događa*. Ona sadrži studije, eseje, kritike i članke, specifične »nusprodukte« književne i kritičarske delatnosti autora, ili kao što je Janoš Banjai napisao: ova knjiga je »dokument kreativnog rada jednog duboko angažovanog intelektualca koji pristaje na sve teškoće i izazove javnog života i unatoč njima deluje s nesmanjenim intenzitetom; reč je, dakle, o dokumentu koji — uprkos privida — ne sadrži 'iverke' ljudskog razmišljanja koji se svakodnevno proizvode, već svedoči o jednom jedinstvenom kontinuitetu mišljenja koji podjednako ima svoje književne i političke, estetičke i ideološke, kritičke i nacionalne projekcije«.

Drugo važno delo je mala monografija *Ervin Šinko* iz pera Imrea Borija. Kao skoro svaka Borijeva knjiga, i ova obimna studija je polemički nastrojena: u objektivno sistematizovanoj formi sagledava delo Ervina Šinka, ali usput rasprava i ukorenjene zablude i literarne legende. Knjiga Lasla Sekereša *Ono što je vreme sahranilo* nema literarne ambicije, ali napisana je u privlačnoj formi: to je pregled arheološke prošlosti Vojvodine od paleolitskih naseobina do XVI veka, napisan jasno, zanimljivo, s naučnom temeljitošću i uz brojne ilustracije. Kao rezultat desetogodišnjeg istraživačkog rada, Olga Penavin je napisala monografiju o slavonskim organizacijama velikih porodica; ovaj etnološki materijal je izorne vrednosti, i pravo je otkrovenje paralela koju povlači između modela velikih porodičnih zadruga južnih Slovena i slavonskih Mađara. Impozantno poznavanje predmeta o kojem autor raspravlja, precizan i fleksibilan esejistički stil, te mislilačka smelost čine zbirku studija Šandora Hodija *Psihologija i ideologija* nesvakidašnjim štivom.

Proza, poezija i prevodilaštvo

Većina prozaičkih dela kreće se u zoni časnog proseka, ako bi književnost mogla da se meri i takvim merilima. Čini se da je jednostavnije reći: većina prozaičkih dela sastoji se od konvencionalno, ispravno napisanih tekstova. Zbirka novela Janoša Urbana *Mesečev prsten* izdata je prigodom autorovog jubileja. Kao izraz poštovanja, ona može da posluži svrsi, njena vrednosna težina je, međutim, mala. Uz brižljiviji izbor, za polovinu manji obim, i čitaocima, a i samom piscu, koji je napunio 60. godinu života, mogla bi doneti više radosti. Kratki roman Ištvana Brašnjoa *Snežni pojas* je jedino moderno intonirano prozno delo, savremeno u izboru izraza i bogato mislima, šteta što je prošarano stilskim manirima i velika je šteta što pojedina njegova poglavlja sačinjavaju džinovske rečenice koje stavljaju na probu našu asocijativnu sposobnost. (I loša interpunkcija može da pokvari jedan dobar roman.) Roman Lajoša Pintera *Purgatorijum* je mesitično duhovit, a neretko jednostavno vulgaran: lakom rukom na papir bačeno štivo za poluknjiževnu publiku skromnih zahteva i za žirije koji su se odvikli čitanja.

Što se poezije tiče, pažnju zaslužuju zbirke Jožefa Guljaša *Zvezde i pacovi* i Katalin Ladik *Ikar na metrou*. Guljaš, nakon dugog puta, od neke vrste podražavanja bajronovskog splina sti-

gao je do lirskog samoizražavanja visokog stepena usijanja, a Ladik od pop-pesama i mode velikih svlačenja do filozofski obojenog, grubo jednostavnog, pročišćenog pesničkog govora. »Vizu-elna«, »gestualna«, »konceptualna« i »verbo-voko« poezija Balinta Sombati je najzagonetniji prošlogodišnji poklon »Forumu«. Sombati jeva paradno opremljena knjiga *Poetry* jeste klonula i nemaštovita imitacija zapadnoevropske i jugoslovenske neoavangarde. (*Poetry* je, inače, trojezično izdanje: čitaoci s mađarskog, srpsko-hrvatskog i engleskog jezičkog područja podjednako mogu da pogadaju da li je samoreklamska potreba autora ili »Forumov« snobizam bio neobuzdaniji kada se pristupilo objavljivanju ove knjige.)

Od prevoda bih istakao jednu knjigu, ali samo zato što je 1981. godine »Forum« objavio samo tu jednu. To je reprezentativna zbirka izabranih pesama Tina Ujevića *Igračka vetrova*. Zbirka je rezultat zajedničkih napora desetorice književnih prevodilaca, u prvom redu, ipak, delo autora izbora i prevodioca Karolja Ača i prevodioca-debitanta, mladog Gabora Turija, koji je odlično položio ovaj ispit. Ujevićeva zbirka na mađarskom jeziku svedoči o visokom nivou prevodne književnosti jugoslovenskih Mađara i zaslužuje da bude predmet posebne analitičke studije.

INOSTRANA IZDANJA

TAJMSOV KNJIŽEVNI DODATAK

Piše: Vesna Dragojlov

Tajmsov književni dodatak smatra se jednim od najuglednijih svetskih listova za književnost. Svoju čitalačku publiku uvodi u svet knjige pružajući joj informacije o najnovijim književnim ostvarenjima koja su u Engleskoj izašla iz štampe. Time je ona u mogućnosti da oseti atmosferu najnovijih zbivanja u kulturi, da se upozna s najsavremenijim idejama iz pojedinih njenih oblasti. Ovaj književni list, koji izlazi jednom nedeljno, na prvom mestu donosi niz prikaza novih knjiga, ne samo iz oblasti književnosti nego i iz umetnosti, istorije. To nisu članci isključivo informativnog karaktera, koji bi trebalo da obaveste o sadržaju knjige. U pokušaju ocrtavanja fundamentalnih problema dela, autori često u vidokrug tumačenja unose celokupno stvaralaštvo pisca, želeći da na taj način ukažu na njegovo mesto i značaj u svetu, kojem po svom stvaralačkom opredeljenju pripada. Članci su pisani kritički, s uvek prisutnim stavom autora prema delu koje tumači. Pored toga, Tajmsov književni dodatak posvećuje prostor komentarima o svim trenutnim kulturnim zbivanjima u Velikoj Britaniji, bilo da se radi o izložbama, nekoj pozorišnoj predstavi ili filmu.

Upravo takva sveobuhvatnost kulturnih zbivanja opravdava ugled koji ovaj list ima ne samo u Engleskoj nego i u svetu, jer čitalac oseća da je, na neki način, i on u središtu kulturnih zbivanja samim tim što mu se pruža mogućnost da se o njima informiše.

Četiri novembarska broja donose mnogo prikaza onih knjiga za koje urednik ovog lista smatra da zauzimaju značajno mesto u svetu kulture. Spomenućemo samo neke naslove: John Block Friedman — »Čudovišne rase u srednjovekovnoj umetnosti i misli«, Andrzej Walicki — »Istorija ruske misli — od prosvetiteljstva do marksizma«, Richard A. Goldthwaite — »Izgradnja renesansne Firence«, J.P. Ward — »Poezija i sociološka ideja«, Patrick White — »Pukotine u staklu — autoportret«, Jay Landesman i G. Legman — »Neurotica, 1948—1951« (autentični glas bit-generacije), James Lees-Milne — »Harold Nicholson«, Soiku Shigematsu — »Zen šuma: izreke mudraca« itd.

Mislimo da treba, iz mnoštva zanimljivih naslova izdvojiti biografiju Marcel Duchampa, predstavnika avangarde, tvorca ready made-a u umetnosti, pod naslovom »Marcel Duchamp: Eros, c'est la vie«, autora Alice Goldfarb Marquis. Peter Conrad u svom članku analizira osnovnu nit Dišanovog umetničkog razvoja, tako da kroz sažetu analizu ove knjige, naglašavanjem presudnih momenata u Dišanovoj karijeri, čitalac dobija potpunu sliku ovog kontroverznog umetnika. Mišljenja o njemu neverovatno variraju. Neki ga veličaju nazivajući ga Leonardom našeg veka, pioniroim imaginacije. Drugi negiraju njegovu umetničku kreativnost smatrajući ga sterilnim nihilistom, većim šaljivdžijom koji oglašavanjem svoga prisustva igru privodi kraju.

Dišan prezire konvencionalne postavke pikturalne umetnosti i naziva je materijalističkom i čisto opažajnom (slikarstvo je za njega fizički rad, a umetnik kapetan industrije, neumoran i herojski proizvođač). Da bi prekinuo ovo fizičko ropstvo, on pokušava da umetnost preobrazu u konceptualni eksperiment »stavljajući je u službu uma«.

Autor smatra da ma koliko njegove ideje bile revolucionarne, one doživljavaju tužnu sudbinu, jer Dišan suviše lako podleže kontradiktornosti koju njegov duh nameće. Komedija je njegovo otmeno mirenje s porazom.

Positivno rešenje Dišanove dileme, izražene kroz konflikt između fizičkog napora u umetnosti i indolentne radosti života (»moja umetnost biće sam život: svaki sekund, svaki udisaj je delo koje nigde nije zabeleženo«), ostvaruje Robert Rauschenberg, pronalazeći mesto nastajanja umetnosti u spornom prostoru između života i umetnosti, i time spasava Dišanovo umetničko delo od elitizma.